

CSERGŐ BÁLINT

A VÖRÖSFENYŐ KÜKÜLLŐKEMÉNYFALVA NÉPI NÖVÉNYISMERETÉBEN

Bármely község népi növényismeretéből és a növények hasznosításának mikéntjéből értékes következtetéseket lehet levonni annak hagyományos gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyaira. A község határában vadon élő és tenyésztett növényfajták elsősorban a földrajzi adottságoktól függenek, de befolyással vannak rájuk a lakosság történeti, népesedési és műveltségi viszonyai is. Rögzíteni a hagyományos helyi növényismeretet és a hasznosítás módjait tehát nemcsak a gyorsuló változások miatt oly sürgős, hanem a hagyományos népelet és népi kultúra megismerése szempontjából is fontos feladat; ugyanakkor kétségtelen gyakorlati értékű következtetésekre is alkalmat nyújt.

Ilyenformán a népi növényismeret néprajzi és botanikai ismereteinket bővítheti, és a táplálkozásban, gyógyászatban, nyelvtudományban is hasznosítható új adatokat kínál. Eme kívánalmakhoz igazodtam *Küküllőkeményfalva ismert növényei és azok hasznosítása* című, mintegy 200 gépelt lapnyi terjedelmű, 22 táblán számos ábrával kísért dolgozatom összeállításánál is. Munkámban összesen 229 vadon élő helyben ismert növényt írtam le betűrendben (*Acsalapi — Zsálya*). A növények jegyzékét bevezetés előzi meg, majd az összefoglalás után a növények tudományos nevének betűrendes jegyzéke, tájszójegyzék, továbbá a község határának térképei és a növények alkalmazásával kapcsolatos rajzok, s ezek jegyzéke követi.

A jegyzékbe vett növények tárgyalási módjának illusztrálására itt most az egyik legjelentősebb helyi növényt, a *vörösfenyőt* ismertető szövegrészt közlöm mutatványként:

221. *Veressfenyő* (Lucfenyő — *Picea abies*). A fehérfenyővel és borókával együtt a Hargita őshonos fenyője. Helyi nevét erősen tartja, habár az iskolában, olvasmányokban, munkahelyen lucfenyőnek nevezik.

A falu belső határán kevés ültetett lucfenyő van, vegyes állományban. Természetes hazája a *Lázoldal*on túl, 700—800 m magasságon felül kezdődik.

Valamikor a lucfenyő az állatállomány mellett a Hargita-alji lakosság legfőbb vagyonát és jövedelmi forrását adta. Kezdetben a falu birtokául kijelölt erdők a faluközösség osztatlan közös javai voltak. Az évszázadok folyamán kialakult közbirtokossági (compossessoratus) tulajdonból a múlt század végi ún. arányosítás óta, amelynek nem volt részese kötelező módon a falu minden lakója, a birtokosok eszmei hányaddal, *arányjog* szerint részesültek. Az arányjog adásvétel és öröklés tárgyát képezte. Az erdészeti hatóságtól megszabott, évente vágásra kerülő famennyiséget a közbirtokosság az arányjogok szerint osztotta el a tagok között, úgyszintén a legelőre is arányjog szerint csaphattak ki állatokat. 1948 óta az erdők állami tulajdonban vannak.

A Hargita-aljiaknak olyan szükségük volt a lucfenyőre, mint a mindennapi betevő falatra. Házát, gazdasági épületeit, kerítéseit, részben a kapuját, szerszámaikat, gazdasági és más berendezési tárgyait majd mindenki lucfenyőből és nagyrészt saját maga készítette. A fenyőfa jelentette a székelynek a kezdetet és a véget: a bölcsőt és a koporsót. Egy-két évszázaddal ezelőtt még a fő kereseti forrását is.

A keményfalviak mindig kevesellették erdeiket; azt mondták, hogy „annak idején” nekik kevés erdőt adtak, a szomszédok pedig abból is elpereltek. Pedig Keményfalva „kemény falu” volt: háromszáz kötött kapunál is többet számlált. Ma azért kicsi falu, „mert a kórella [kolera] levette a népet”.

Az erdőknek a többi falvakéhoz képest korábbi megfogyatkozása valójában annak tudható be, hogy több erdőt *orottak* (irtottak) ki, mert több volt a mezőgazdasági művelésre alkalmas lapályos terület. Erre utalnak a dülőnevek: *Bencevögye*, *Sorfáknál*, *Gyümölcsfáknál*, *Bossokalja*, *Alsószénásza*, *Felsőszénásza*, *Gyakorcseré*, *Gyakornyír*, *Avas*, *Magyaró*, *Tilalmas*, *Ipód*, *Csereköze*, *Vargasűrűje*, *Ortován*, *Kányászegő*, *Egrösasszó*, *Égetés*, *Égöttvész*, *Bükkdombalja*, *Csutakos*, ahol ma szántók, kaszálók és legelők vannak.

A lucfenyőt a saját szükségleten kívül többféleképpen értékesítették. A legrégebbi módja valószínűleg a tutajozás volt. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* I. kötetében írja: „Tavasszal hómenéskor a Nagy-Küküllő is tutajozható, s ekkor több ezer tutaj simul le annak zajgó hullámain.” Kozma Ferenc *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota* című, 1879-ben kiadott művében azt írja, hogy Udvarhely megyében tutajozásra alkalmas viziút a Nagy-Küküllő, de már nem használják. Az erdő ad még gyantát, terpentinolajat, a fából kormot égetnek és hamuzsirt főznek. A megyében mintegy 60 összerkeztű fűrészmalom van. A székely az erdőről arat: olcsón kapja fájáért a gabonát. Hankó Vilmos *Székelyföld* című, 1895 körül kiadott művében írja: „A Nagy-Küküllő legfelső völgyének egyetlen helysége Zetelaka s a vele összenőtt Küküllő-Keményfalva [téves! — Cs. B.]. Itt már havasi élet uralkodik. A lakosság árpatermeléssel, deszkafűrészeléssel, zsendélykészítéssel s tűzifa áruházzal keresi kenyerét... Az erdő ... ad terpentint, meg a fenyővíz készítéséhez boróka-bogyót... A fa egy részét a Küküllő megdagadt árja szállítja lefelé... Jobbra-balra rengeteg bükkerdők és fenyvesek területek el.”

A százegyedik éves Miklós Dénes bácsi 1973-ban elmondta, hogy kicsi gyermek volt, amikor még Márton Pétörék a nagyhíd mellett, a falu közepén télen át ácsolták a tutajt. Hosszú fenyőrönköket kötözték össze *tutajszeggel* és *nyírfagúzzsal*. Rá még faragott fát és deszkát is raktak. Jégmenés után azonnal vízre taszították a tutajt és elindultak. Három erős férfi szállt fel rá, akik a kormányzásban egymást váltogatták. Hosszú rudakkal kormányozták. Medgyesig, Balázsfalváig mentek, ahol az egész tutajt eladták. „Jó sebösen mehettek, mert már 7—8 nap múlva gyalog es itthon vótak.” A hátukon még egy-két véka búzát is hoztak. Elég veszedelmes mesterség volt, mert a segesvári nagy gátnál többen *belényuvadtak* (fulladtak) a vízbe.

Eszerint a keményfalviak még 1880 körül is tutajoztak. Azóta, az első világháború vége tájáig, amint az öregek mondják, rönköket és tűzfát úsztattak Zetelaka felől az erdőkitermelő cégek. Több alkalmazottjuk a Küküllő partjain járkált és a fennakadt fákat rudakkal lökdöste be a sodrásba. Hosszú nyelű vaskampókkal egyesek ki is húzogattak a fából, saját szükségletre. A fa Udvarhelyig, a *Fábián gyárjáig* (ma állami fűrészárugyár) úszott, ahol egy duzzasztógát volt és a fát kiszedték a vízből.

A távolabbi erdőkben a gyengébb minőségű fából szemet és hamut égettek. A hamuból hamuzsirt főztek. Kormot is égethettek, amint azt az idézett szerzők műveiből következtetni lehet.

A templom 1798—1804 között épült, 1894-ben pedig, amikor a falu Zetelaka filiájából önálló egyházközséggé vált, épült a papilak, teljes gazdasági felszereléssel és épületekkel. Új iskolát 1910-ben építettek. Mindezen építkezésekre sok fát használtak fel, de el is adtak a szükséges pénz előteremtésére. Később is az összes javításokat, kiegészítéseket a közbirtokosság fedezte az erdőkből. Az első világháború előtti években a *Kistamásban* nagy darab erdőt adtak el, a kapott pénzt pedig bankba tették, *kepealap* címén, hogy kamataiból a pap és a kántor bérét fizethessék, így tehermentesítve a falu népét. A háború alatt a pénzt hadikölcsönbe adták, és teljes egészében elveszett. Így nem csoda, ha a falunak igen kevés erdeje maradt, és kevés jutott kiosztásra az évi szabad táblában.

A szabad táblában a közbirtokosság vezetősége a lábonálló fákat kiköbözte, megszámozta, lebélyegezte, majd papíron szétosztotta arányjogok szerint.

Az *erdőlés*, a fa kitermelése télen történt. Ehhez bocskort húztak, mert nem ázott be olyan hamar, mint a bakancs, és melegebben tartotta a lábat a bele húzott kendervászon és posztókapca. A bocskort könnyebben is lehetett megszáritani.

A gazda a számára kijelölt fákat a számuk szerint megkereste és kivágta. Előbb fejszével *meghalkolta* (bevágta) a dülési oldalán, majd túlsó feléről másodmagával, harcsafűrészsel addig fűrészelte, amíg a fa ledőlt. Gondosan kellett kiválasztani a fa dőlési irányát, nehogy felakadjon más fákra, ahonnan levenni nehéz és igen veszélyes, sem pedig a földre csapódásnál el ne törjön. Utána a fát *kinyeste: csapjait* (ágait) fejszével többször levágta, majd a törzset *elszaggatta, felszakasztotta*: a szükséges hosszúságú darabokra fűrészelte *tökének, gerendának, szarufának, rúdnak, faragott lécnak*. A tökét mindig *kimeccésre* szánták: deszkának metszeték fel a vízfűrészben. A gerendának való, 6 méter hosszúságúnál nagyobb darabokat kifaragták. A leghosszabbakból lett a *koszorúfa*. A 14—20 cm átmérőjű, hosszabb-rövidebb darabokat *rakófának* faragták ki. A szarufát, ha eladásra szánták, négy oldalán kifaragták. Saját használatra sokszor csak az egyik oldalán faragtak lapot neki, hogy a rája szegezett lécezés, amelyre a *zsendéj* vagy cserép kerül, egyenletes legyen. A lécnak valót is hasonlóképpen faragták; ezt a *kertsasok* közé *hevedernek, ajtó- és kapukeretnek*, a szarufák közé *szélkötéseknek* használták. A nagyon *bogos, görbe, odvas, korhadt, megfőtt* részeket a törzsből kivág-

ták és tűzifának használták. A csapokat szintén kinyesték a *cserekjéből* (ághulladék) és tűzifának rakták félre. Görbe vagy kétfelé ágazó darabokból *szapulólábat*, *dagasztólábat* faragtak. Fahegyből, rönkvégekből *ágasfát*, *aggatót*, *ülőpadot*, *ülőcsutakot*, *tekerőlevél lábat* stb. készítettek. A fenyőszálat már vagy a kinyesés, vagy az elszagztatás után azonnal meghántották fejszével, hogy a szú és más bogarak *bele ne essenek*. Nem hántották meg akkor, ha hamarosan sor került a kimetszésére és kifaragására. A tűzifának valót sem hántották meg, hanem hamarosan hazaszállították.

Ha a hely olyan volt, hogy szekérral, szánnal nem lehetett az előkészített fa mellé állni, a darabokat tövel vagy hegygel a lejtőn *béerögették*. Kisebb lejtésű terepen *capival* (rönkfordító), fejszével és rúddal *béhúzogatták* a patakfenékre, út közelébe. Laposabb helyről a darabokat egyik végükkel *szekérelőre* vagy *bakkszánra* tették és állatokkal húzták.

A faragást néha a helyszínen, máskor a közeli tisztáson, kivételesen otthon végezték. A forgácsot az erdőről is rendszerint hazaszállították nyári tüzelőnek, téli tűzgyújtónak.

Régebben az öreg, odvas fenyőfát is levágták, korhadt belét kitakarították, és a hosszabb darabok egyik oldalát lefaragva *jászojt*, *itatóvállut* csináltak belőle. A rövidebb daraboknak feneket szegeztek deszkából és *szúszéknak* használták, más darabokból *küpiüt* (fakávát) tettek a forrásoknak. Sokszor az erdei és mezei utak átereszeit is ilyen cső alakú odvas fatörzsekből csinálták.

Ha a szétdarabolt tőkét és faragottfát nem tudták egy ideig hazaszállítani, helyben rakásokba rakták, és minden darabnak a *bütjére* (végére), faragottfának egyik lapjára is *hótszémnel*, *szittóval*, *erdészkretával* ráírták a tulajdonos *családjegyét*, későbbi időkben már a nevét vagy nevének kezdőbetűit. Az így megjelölt fát ellopni nagy bűnnek számított, és a közbirtokossági erdőpásztor is felelt érte. Legtöbbször a a tolvaj meg is került.

A tőkét *kimetszeni*, vagyis deszkának felvágni a fűrészre szállították. A fűrész előterében minden gazda külön rakásba rakta a sajátját és megjelölte. A múlt század vége tájáig a Kisfenyőd pataka keményfalvi határrészen átfolyó szakaszán három vízfűrész volt, amelyeknek vízkivevő árkait (*fűrészárok*) ma is jól lehet látni. Ezek valószínűleg csak tavasszal és nagyobb esőzések idején működtek folytonosan, jöllerhet régen a patak vízbősége nagyobb volt. Kisebb vízhozam idején a gát és a fűrészárok bevezető szájánál lévő *záportartó* segítségével a patak vizét duzzasztották, és csak addig ment a fűrész, amíg a felgyűlt vízből tartott. Az árok fűrész felőli végén volt a magas lábakra, gerendavázra szegezett deszkaválu, a *laj*. A laj vége meredeken lefutó részben végződött: ezen zúdult le a magasból a víz az alulcsapó vízikerekre.

A múlt század vége felé a falu alsó végén a Küküllőre építettek egy fűrész, *cimborasági alapon* (közösben). Akik nem voltak a *cimboraság* tagjai, a metszésért vámot fizettek a kivágott deszkából. Ez a fűrész az 1940-es évek közepéig működött. Ma nyoma sincs, a gátat elvitte a víz, az árok betömődött, és az épület eltűnt.

A metszők sorrendjét a *cimborabíró* jelölte ki a tőkék behozatalának időrendjében. Minden tulajdonos maga metszette a deszkát, Lécvágásra a vízfűrész nem volt alkalmas. Metszettek *háromnegyed cólos*, *cólos*, *másfél cólos*, *két cólos* vagy vastagabb deszkát, a szükséglet szerint. Előbb a tőke négy oldaláról metszettek le egy-egy szálát, ez volt a *színdecka* vagy *széldecka*; a többi (amelyeknek már nem volt szegyük) a *decka* vagy *béldecka*.

Ha sok volt a metszeni való tőke, és elengedő víz folyt, éjjel-nappal ment a fűrész. Régebben éjjel a fűrészben *szurkoskalánnal* világítottak. Ez egy darab nyers, durván faragott fakanálszerű alkalmatlóság volt. A kanálba kéregdarabokkal együtt lefaragott szurkot raktak és meggyújtották. Akkor égették, amikor föltétlenül szükséges volt a világítás: egy-egy szál deszka kivágása után, a tőke újbóli beállításához. Időnként a kanalat vízbe mártogatták, hogy a fa el ne égjen.

A szurkoskanalat régebb az esztenánál is használták. Ha a kutyák *medvére fogtak*, a pakulár meggyújtotta a szurkoskanalat és a kutyák által jelzett irányba futott vele. A medve ilyenkor rendszerint kereket oldott, ha pedig nem, a pakulár a közelből a kanalat a medvéhez vágta. Ha a forró, égő szurok rátapadt a bundájára, többé biztosan nem próbálkozott a juhoknál.

Volt olyan gazda is, aki a szép tőkét nem metszette ki, ha a deszka ára lement az udvarhelyi piacon, hanem szekérre rakta és bevitte Udvarhelyre. A fűrészgyárak felvásárlói már a város előtt, Bethlenfalva végében várták a szekereket. Nem kérdezték, hogy a tőke le van-e bélyegezve vagy sem, hanem szemre vagy kiköbözve megvették, megalkudott áron. Egy cédulát adtak a gazdának, aki ezzel jelentkezett a gyárnál, a tőkét lerakta és a pénztárnál felvette az árát. A gyárosok dolga volt, hogy miként egyezkedjenek az ellenőrző erdészeti szervekkel; az eladó, ha a fa lopott volt, az erdésznel már egyszer elintézte a maga dolgát. Ha az erdész nem mutatott hajlandóságot, az ügy az udvarhelyi járásbírószágra került. A jó ügyvéd addig húzta-halasztotta a tárgyalást, amíg jött az amnesztia, és *elütötte* a büntetést. De megtörtént, hogy késett az amnesztia, és meg kellett fizetni a büntetést. A bíróság előszobájában hangzott el a következő párbeszéd:

— Komámuram, kijed mennyit kapott vót azért a múltkori falópásért?

— Kaptam a sújt, még én kellett fizessek ötszáz lejt büntetést!

Más alkalommal az erdészek a helyszínen, a tolvaj jelenlétében méricskéltek az ellopott fák tuskóit, hogy meg lehessen állapítani a kárt. Közben a fatolvaj nem a mérést nézi, hanem tekintete mind a magasban jár.

— Miért nem a mérést nézi? Mit mind csudálkozik a fák tetejire?

— Én biza azt nézegetöm, hogy mejik fák járnak ki a büntetést, amit most fizetnöm kell.

Évente a közbirtokosság a *veszendő fákat* elárverezte. Ezeket rendszerint a lovasgazdák vették meg. Ezek szoktak a sűrűben nyáron néhány fát *megaszalni*: a kérgüket a tuskónál két arasz szélességben körben

lehántották, hogy a fa kiszáradjon, és a jövő évben is legyen veszendő fa; esetleg legyen, amit ellophassanak.

Az erdei gyümölcsök gyűjtői, gombaszedők, ha nem volt elég edényük, a fenyőfa sima kérgét körben lehántották, és *kászut* csináltak belőle.

A gazdaságban fel nem használt deszkát, faragott fát asztalosoknak, építkezőknek adták el az udvarhelyi fapiacra keddenként hetivásáron, vagy országos vásárok alkalmával. Lovasgádzák a magasabb ár reményében *szekelességre* vitték a deszkát és faragott fát. A hosszúra nyújtott szekerre előbb gerendákat, majd szarufát és deszkát raktak, összesen 6—9 köbmétert is. A tetejébe felrakták a *kóbort*, az alját megtölték jól szénával, sarjával és egy zsák zabot is tettek alája. A kóbor mögé még egy sarjával megtömött *duszát* (szalmazsák) is tettek. A kóbor alá aztán csak a két *zabostarisnya*, az *élességestarisnya*, a *fésze* és a két *lópokróc* fért be, no meg szükön a gazda. Bal oldalon kívül karóvégre tűzték a nyílt vagy zárt lángú viharlámpát.

A szekeresek sokszor egy hétnél is tovább úton voltak. Kőhalom—Brassó, máskor Segesvár—Medgyes—Balázsfalva, vagy pedig Balavásár—Dicsőszentmárton irányába mentek. A portékát (árut) piacokon vagy faluzva adták el. Sokszor megrendelésre vitték a fát asztalosoknak, építkező gazdáknak pénzért, gabonáért vagy borért. A rendszeresen szekerezőknek szokásos *bészálló* (éjszakázó) helyeik voltak román vagy szász gazdáknál, akik a lovaknak takarmányt is adtak, és így a szekeres több faanyagot szállíthatott hazulról. A szállást és takarmányt faanyaggal fizették. A gabonát és bort sokan saját szükségletre hozták haza, mások *nyereködtek* vele: a háztól jó haszonnal adták el.

Az 1920-as évektől az 50-es évekig, a vízfűrészek leállításáig és az erdők államosításáig a zetelakiak, varságiak, oroszhegyiek, kápolnásfalusiak és szentegyházfalusiak foglalkoztak nagymértékben szekerelességgel és nyereszkedéssel. Fiatal erdők gyéritéséből sok *szőlőkarót* csináltak, karácsony előtt pedig *karácsonyfát* vágtak és főképp Medgyes, Dicsőszentmárton felé vitték. Ezekért rendszerint a kóbor alá feltett hordókban jó bort hoztak. Sokan nemcsak a maguk készítése faanyagot vitték eladásra, hanem másoktól is felvásárolták. Otthon aztán valóságos kocsmát nyitottak. Időnként olyan jól ment a nyerekedőknek, hogy maguk csak *pukkanósbort* (pezsgőt) ittak és a *szivarat* (cigaretta) nem *sirítotték*, hanem készen vették!

A szekerelesség kockázattal is járt. Ha a papírok nem voltak egészen rendben, az ügyet el kellett valahogy intézni, vagy pedig a fát elkobozták. Ha a fát nem tudták megfelelő áron eladni, rá is fizethettek, vagy valahová be kellett rakni és később ismét elmenni, hogy eladják. A szekér is összetörhetett, vagy a ló elpusztulhatott az úton. Az egyik szekeres meséli borközi állapotban:

Ezt hallgassák meg csak, hogy jártam! A tennap érközöm haza szekerelességről. A falu végén már észrevöttem, hogy a csábeli lovam meg van dögölve, de annyira benne vót a járásban, hogy a szekeret még hazahúzta az életre [udvarra], s ott ütöte földhöz magát!

A fiatal fenyőerdőből a szőlőkarón kívül sok *szerszámnyél*, *hálórúd*, *bugjahordórúd*, *húzatórúd* került és más eszközfának valót is szálaltak ki. A drága pléhcsatorna helyett is vastagabb rudakból csináltak csatornát a ház eresze fölé: egyik oldalát laposra faragták, a közepét *hargasfészevel* (szalu) kivájták.

A fenyőfát és forgácsot tűzre inkább csak nyáron használták. A száraz fenyőcsapnak igen erős és gyors tüze van. Kenyérsütés előtt *béhevíteni* kizárólag csak hasogatott fenyőfát használtak, mert szárazon gyorsan és nagy lánggal ég.

A nagy, *búros* erdőszéli vagy magányos fenyő jó *szállásfa* volt. A fekvőhelyre apró *cserekjét* terítettek és rá szénát, ha volt. Jól lehet aludni rajta, kivált ha az ember talpánál a tűz is ég. Faágakból épített ideiglenes kalibában a földre szintén így vetettek ágyat, úgyszintén a kényelmesebbre el nem készített erdei házakban is.

A lucfenyő másik haszna a *szurok* volt. *Szurkászni* nagy késsel, kicsi fejszével vagy *hargasfészevel* mentek öreg fenyőerdőkbe és legelőkre, ahol magányos fenyőfák voltak. A szurkot többféleképpen felhasználták. A bolti szappan drága volt, ezért a gondos háziasszony mindenféle hulladékzsírt, olajat összegyűjtött és szappant főzött belőle, marószóddal. Az elpusztuló disznóból is szappan lett. Igen jól szaporította a szappannak valót a fenyőszurok, amelyből még zsiradék nélkül is főztek szappant. A szurkot előbb kiolvasztották, tetejéről leszedték a terpentinolajat, amelyet állatok sebeinek kenegetésére használtak, hogy hamarabb gyógyuljanak, és nyáron a nyüvek bele ne essenek. A megolvadt szurkot a salakjáról letöltötték és úgy adták a zsiradékhoz, vagy főzték meg szappannak. A szurkos szappan keményebb, gyengébben habzik, de jó illatú.

Az erdőn szurokkal gyűjtöttak tüzet. Száraz kéregdarabra szurkot tettek, azt meggyújtották és rá aprófát raktak. A szabadban a tűzgyújtásnak ez a legbiztosabb módja.

Szurok mindig volt a háznál. Égő szurokkal csepegtették be a faedény réseit, és a meglyukadt más edényt is, amelyet nem kellett a tűzön használni. Szurokkal dörzsölték be a fa felületét, ha a csúszást akarták megakadályozni. Fiatal fenyők törzsén találták a gyermekek a víztiszta, képlékeny *rágószurkot*: ezt rágták a mai rágógumi elődjeként.

A lucfenyő egyéb pénzkereseti forrásokat is jelentett.

A fiatalok kora tavasszal, amikor még a mezei munka nem kezdődött meg, *csemeteültetőbe* jártak, sokszor 20—30 főnyi csapatban, az erdészethoz. A nehéz terepen, az idő viszontagságai közt és a rossz szálláshe-lyeken egy-két hétig *szigorkodtak*; munkájuk sem volt nagyon túlfizetve.

A lovasgazdák a mezőgazdasági munka idején is szakítottak időt arra, hogy a zsigmondtelepi (ma Zeteváralja) és sikaszói fűrészgyárakhoz 12, illetve 22 km távolságra *szállítóért* menjenek. Dél tájban indultak, a gyárnál a szekeret deszkával, léccel vagy faragott fával rakták meg, és estére hazaértek a faluba. A szekeret az út szélére félrehúzták és éjszakára ott hagyták. Hajnalban ismét befogtak és a szállítmányt a cég

udvarhelyi fatelepére vitték. A cég a szállított anyag köbmétere és a kilométertávolság szerint fizette a fuvar. Délre már haza is érkeztek.

Faragáshoz értő, kevesebb földbirtokú férfiak *faragóba* jártak. Faragócsoportba 10—24 ember szervezkedett. A legjártasabb, a *csapatvezér* kapcsolatba lépett az erdőkitermelő vállalkozóval, cégek megbízottaival, elment a kitermelendő erdőt megnézni, majd megegyezett a feltételekben: a munkabér, az útiköltség és a *prémonda* (élelmiszer) ügyében. A munkabér kialakításánál figyelembe vették a terep nehézségeit, a levágandó fák minőségét, korát, a készítenőféleségek munkaigényességét, valamint a munkahely távolságát. Megegyeztek abban is, hogy hányan mennek faragni, meddig maradnak, vagy mekkora darab erdő kitermelését és feldolgozását vállalják. Kikötötték azt is, hogy mennyi időközönként *prémondáznak*, vagyis veszik át az élelmiszert (rendszerint heti egy nap), és mit kapnak: puliszkalisztet, kenyeret, szalonnát, túrót, zsírt, friss húst, tojást, hagymát és krumplit, valamint pálinkát. Ezt a cég szállította ki a helyszínre, vagy pedig a létesített *kontinban* adta ki hitelre, a heti vagy a végleges elszámolásig. Megegyeztek a fizetés módozataiban is: a *letermelt* és kifaragott fa *köblábja* (1937-től köbmétere) szerint, továbbá a kész anyag átvétele és a fizetés napjában. A kitermeltető rendszerint pénteki napon vette át a munkát és szombaton délután fizetett. Az egyezséget nem szokták írásba tenni: ha a cég nem tartotta be a szavát, a faragók otthagyták, mert a jó faragókat a versenytárs cégek, vállalkozók is keresték. Munkakönyvvel, társadalombiztosítással a faragók nem törődtek.

Ha a csapat a kialakult feltételekkel egyetértett, útra kelt a távoli munkahely felé. Jártak faragni a gyergyói, csíki, görgényi, besztercei, háromszéki, brassói havasokba, sőt Moldvába és Bánffyhunad környékére, a Bihari-havasokba is. Szokás szerint vonaton utaztak, az útiköltséget a kitermeltető fizette. Általában novemberben indultak, hat hétig maradtak és karácsonyra mindig hazajöttek. Januárban ismét elmentek hat hétre.

Egy családból lehetőleg ketten mentek, apa és fia, vagy két testvér. A 12—15 éves *legénke* szükséges volt a fűrészelésnél, az anyagmozgatásnál. Rendszerint ő darabolta le a fa négy oldalát a *palonkác*csal (faragófejsze) való faragás előtt, sőt már a palonkácot is kézbe vette. Ő volt a vízhordó, sepregető a barakkban, küldönc bárhová.

A faragók felszerelése: *darabolófésze, palonkács, resz, fénkö, harcsafűrész, sújtócérna, vaskapcsok, cólstok; puliszka*főző *üst, rántólábos, fazék, plétángyér, plécsipor, kalán, villa, vizeskártya, dobonka, borotválkozó felszerelés, egy viseltes cserge, takaróruhák és kendő, az útra pedig némi élelem. Többen vittek otthonról egy dézsa túrót és egy nagy fazék szilvaízet is. Öltözkük egy viseltes *harisnya, posztóujas* és *lájbi*, báránybőr *sapka* volt. Alsóruhának vittek egy rend *változót*. Lábbelinek mindig bocskort viseltek, két rend kendervászon- és posztókapcával. Sót, paprikát, borsot, cukrot, dohányt és a sújtócérnához szükséges porfésztéket a kantinban vagy a legközelebbi falu boltjában is kaptak. A szer-*

számok élet vésett fadarabbal burkolták be az útra, a harcsafűrésztrikarába kötötték. Ami holmi nem fért bele az *átalvető*be, külön *pakkba* kötötték.

A vágterbe érve beszállásoltak a barakkba, ha már meg volt építve. Rendszerint azonban maguk építettek *barakkot*, *kalibát* deszkából, karókból, fenyőkéregből. Benne *priccseket* csináltak és *cserekjével*, *szénával*, *szalmával* rakták meg. Tüzelőül *ércfüttő* szolgált, vagy maguk raktak tüzelőhelyet lapos kövekből, téglából. Néha csoportonként kisebb barakkokat, kalibákat építettek. Az építést a kitermeltető mindig külön megfizette.

Virradattól szürkületig dolgoztak. Kezds előtt megmosakodtak és *frustokoltak*: ittak egy korty pálinkát, kenyeret, szalonnát, túrófalafoztak. Némelyek teát is főztek *kukujzalapiból* (áfonyalevél). Tíz-tizenegy óra tájban *elémentek* és reggeliztek: puliszkát főztek, húst, vagy szalonnában tojást rántottak hozzá, vagy túrópuliszkát ettek. Ez volt a fő étkezés a rövid téli napon. Szürkület táján a reggelizéshez hasonlóan vacsoráztak, vagy *pityókástokánt*, *hagymatokánt*, *köménlevest*, *pityókáslevest* főztek. Szombaton, a fizetés után sokan a kantinba mentek, vagy pedig a közelebbi falu *korcsomájába*, ahol fizetésük és kedvük arányában *illogattak*; sokszor az arány eltolódott, mert jól otffelejtették magukat.

Vasárnap általában nem dolgoztak. A szálláson rendezgettek, tisztálkodtak, mostak, főztek, heverésztek, kártyáztak. Délután rendszerint ismét a kantin vagy kocsmá következett. Itt sokszor veszekedések és súlyos verekedések, bicskázások is megestek (volt gyilkosság is). Az ellenfelek más munkáscsoportok tagjai vagy a közeli falubeliek voltak. A csapatvezér mindenképp igyekezett fékezni a forróvérűeket, mert megtörtént, hogy az egész csapatnak sürgősen ott kellett hagynia a munkát az ellenségeskedések miatt.

A fafaragás erős szervezetet, komoly erőkifejtést, kitartást és kézügyességet igényelt. A fát úgy le kellett faragni a négy oldalán, hogy a palonkács élének nyoma alig látszodjék, a fa keresztmetszete pedig pontosan derékszögű legyen. A gyenge, lassú, ügyetlen, későn kelő, korán fekvő faragóhoz szombaton így szólt a fizetőpénztáros: „Kereset ennyi, prémonda ennyi, kapnivaló semmi” (vagy: „Tartozás ennyi”). „Mi lesz a céggel?” Így járogatott az öreg Pataki Emre bá, akit a fia reggel költögetett: „Keljen föl, hallja-e, a többiek rég künn vannak!” — „Hadd el, fiam, azoknak hamarosan szaggatnak” (vagyis agyondolgozzák magukat és szaggatva meghúzzák nekik a lélekharangot).

A faragást igen nehezítette a meredek terep, a gyér erdő, az öreg és bogos fa. Az egyik faragó elmonda, hogy miért bogos a fenyőfa:

Akkor még Jézus meg Szent Pétör a földön járt, egyszer egy korcsoma előtt mentek el. Hallják, hogy odabe valami faragók mulatnak, erősen csármálnak s rusnyákot beszélnek. Azt mondja Szent Pétör:

— Uram Jézus, engedd meg, hogy bemenjek s rendöt csináljak közöttük.

— Ne menj bé, Pétör, mert megjárád — mondja Jézus —, részög embörrel csak kicsit s jót.

Pétör mégis addig istenködött, hogy Jézus beléegyezött, de elébb a hátára egy cimbalmot teremtött, amit Pétör nem láthatott.

Bé es menyen s kezd magyarázni a faragóknak, de meglátták a hátán a cimbalmot s kezdték biztatni, elébb szépön, azután csúful, hogy csináljon nekik nótát. Addig s addig, hogy a végin Pétört úgy kivették a korcsmából, hogy majdnem a nyaka es kitört. Feltápáskodott, erőssen mérgös lett, s kérte Jézust: engedné meg, hogy buszuból vasbogokat verjön a fenyőfába. Jézus csak annyit engedött meg, hogy fabogokat verjön. Bezzeg, jó kemény fából csinálta a bogokat. Azóta nem keresnek jól a faragók, mert a bogot nehezen vágja a fésze s a palonkács.

Más faragó az ördög szerzeményének mondta a bogokat:

Az ördög felmászott a fenyőfára, mert a mennybe akart menni, de meglátta a fenyőfa csúcsán a keresztet [a kereszt alakot mutató csúcságakat] és ijedtében végiggazolta a fenyőfa oldalát, és a hím vesszőjét is beléverte. Attól szurkos és bogos a fenyőfa.

A faragók munkája a *fadöntéssel* kezdődött. Egyhuzamban *levágtak* és *felszakaszoltak* annyi fenyőt, hogy a közelében több napon át legyen mit *faragni*. A ledöntött fát a kitermeltető kívánsága és a fa nagysága szerint szakaszolták fel. A vastagabb és simább darabokat *tőkének* hagyták, a többit *gerendának*, *szarufának*, *lécnek* faragták ki. Általában 4—10 m hosszú gerendákat faragtak, vastagságuk 4×4—10×10 colos volt. Amelyik fa nem adta ki ezeket a méreteket, azt *szarufának*, a legvékonyabbakat *lécnek* hagyták.

A faragáshoz *faragóágyat* csináltak és ezen faragtak. Általában csak fenyőt faragtak.

Minden darab kitermelt rönköt, kifaragott fát krétával megjelöltek és a *rakóágyon pangétba rakták*. Itt vette át a munkaadó. Az erős, szorgalmas, ügyeskező ember naponta egy-egy köbméter és harminc köbcenti gerendát is faragott, és ha a prémondázást és pálinkázást szűkre fogta, szép pénzt hozott haza. Voltak olyan faragók is, akik nagy családjukat ebből élelmezték és ruházták, sőt földeket, állatokat is vásároltak, új házat és csürt építettek. Tavasztól őszig sem ültek tétlenül: a saját gazdaságukban dolgoztak, vagy más alkalmi munkára szegődtek el (kőtörés, építkezés, kaszálás stb.).

A faragóba járás valószínűleg az 1800-as évek harmadik harmadában kezdődött, amikor megindultak a nagyobb építkezések, a fa mind nagyobb arányú felhasználása nyomán az erdőkitermelések, és elszaporodtak a fűrészüzemek is. Ez tartott az 1940-es évek vége tájáig; ekkorra már a gerendaféléket kezdték *cirkulán* készíteni, a gerendát vassal és betonnal helyettesítették, téglából építkeztek, az erdőket pedig államosították. Ma már csak ritkán kerül elő a palonkács, és csak otthon, ha *kertsast*, *kapuzábét*, *hevederlécet*, *szarufát*, *koszorúfát* kell faragni. Az utóbbi időben ezeket is inkább a sok háznál működő *körfűrészben húzzák ki*. A szabad tábla is megszűnt 1948-ban. A ház körül szükséges fenyő-

anyagot az állami kereskedelmi vállalattól szerzik be. A szállítóra sincs már szükség: a gömbfát és a zeteváraljai gyárrészleg termékeit tehergépkocsik szállítják Udvarhelyre, de fogat sincs a faluban magántulajdonban. A szekeresség a feljegyzések szerint igen régi foglalkozás volt. *Fakó szekéren* is igen messze elszállították a fűrészárut. Ma is mondják: *Fakó szekér, kendőrhám, mind a kettő rossz szerszám*. Szurkászni, csemeteültetni nem járnak, mert a túlnyomó részben állami és szövetkezeti alkalmazott felnőttek nem szorulnak rá, de restelnék is.

A lucfenyő a környékeliek számára mint életfeltétel megszűnt létezni. Helyét majdnem kizárólag a kő, téglá, cement, vas és műanyag foglalta el, pénzkereseti forrást pedig a falu lakóinak nem jelent. Még a télifát is Udvarhelyen vásárolják, a kereskedelemből.